

Adorno

Hoe het Duitse radicaal-rechts van 1967 lijkt op Trump van nu: onderzoekers over Adorno

Dit artikel is geschreven door [Jonathan Janssen](#) Gepubliceerd op 2 december 2019
Bron <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/hoe-het-duitse-radicaal-rechts-van-1967-lijkt-op-trump-van-nu-onderzoekers-over-adorno~b62638fe/>

Een tekst over rechts-radicalisme uit 1967 van de Duitse filosoof Theodor Adorno bleek afgelopen zomer in Duitsland verrassend actueel. Filosoof Thijs Lijster en onderzoeker Nikki Sterkenburg bespreken de link met Nederland.

Hevig debat ontstond afgelopen zomer onder Duitse literatuurcritici, toen op

15 juli de lezing 'Aspecten van het nieuwe rechts-radicalisme' van Theodor W. Adorno voor het eerst in tekst uitkwam. *Der Spiegel* herkende in de analyse uit 1967 aspecten van de rechts-populistische AfD en Pegida, zoals hun ondergangdenken. Thomas Schmid van *Die Welt* vond dat de linkse intellectueel Adorno destijds weinig van het moderne Duitsland had begrepen. Een opmerkelijk fel debat over een tekst van slechts veertig pagina's. Het gevolg was dat het boek met 100.000 verkochte exemplaren een bestseller werd.

Maak ons uw voorkeursbron

Stel ons in als voorkeursbron in Google, zodat onze artikelen daar vaker verschijnen.

Maak ons uw Google-favoriet, opent in nieuw tabblad

Wekelijks praat Trouw je bij over alle ontwikkelingen en discussies op het gebied van levensbeschouwing.

Verstuur

Adorno (1903-1969) hield de toespraak voor een groep studenten aan de Universiteit van Wenen. Hij probeerde daarin te analyseren hoe de radicaal-rechtse Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) twintig jaar na de val van het nationaalsocialisme zo in opkomst kon zijn. De NPD was in 1964 opgericht en werd in 1968 in zeven West-Duitse deelstaten vertegenwoordigd. Adorno beschrijft de omstandigheden die bijdroegen aan de populariteit van radicaal-rechts, welke tactieken de populistten gebruikten en hoe buitenstaanders daarmee kunnen omgaan. Zo maakten populistische politici zich toen al schuldig aan het bewust verdraaien van de feiten en het creëren van onrealistische vijandbeelden.

Nu is er in Nederland een vertaling beschikbaar. Zijn er ook parallellen te trekken met het politieke milieu vandaag in Nederland? Daarover gaan filosoof Thijs Lijster en

journalist en onderzoeker Nikki Sterkenburg morgenavond in debat in de Rode Hoed in Amsterdam.

Onzekere middenstand

De Groningse filosoof Thijs Lijster, die promoveerde op Adorno, ziet gelijkenis tussen deze tijd en de sociaal-economische omstandigheden die Adorno beschrijft: een concentratie van kapitaal aan de bovenkant van de samenleving, toenemende automatisering, en een lagere middenklasse die daardoor onzeker is. “Wat je toen zag en nu ook ziet, is dat de kleine middenstand en de boeren op het platteland bang zijn hun status en hun privileges te verliezen. Dat komt overeen met de analyses rondom Trump: het zijn niet de arbeiders die op hem stemmen, maar degenen die net onder modaal verdienen.”

“Een van de oorzaken achter het succes van radicaal-rechts is de groeiende economische onzekerheid”, stelt Lijster. “Maar dat gaat gepaard met haat tegen de linkse politiek, terwijl die juist garen zou moeten spinnen bij die onzekerheid. Dat viel ook Adorno al op.”

Dat bevestigt Nikki Sterkenburg, die onderzoek doet naar radicaal- en extreem-rechts in Nederland. “Op de PVV en FvD na worden alle partijen geframed als links, zelfs de VVD. Als het gaat om de verlaging van de maximumsnelheid naar honderd kilometer per uur, wordt de VVD beschuldigd van GroenLinks-achtige praktijken.” Bron Ilse van Kraaij

Adorno's omschrijving van de figuur van de leider past naadloos op Trump, stelt Lijster. “In verschillende teksten beschrijft Adorno hoe zo'n autoritaire leider tegelijkertijd een soort übermensch en heel gewoon is, zowel winnaar als loser. Trump is een succesvolle zakenman, maar tegelijkertijd een onhandige en lompe figuur. Dat hij geen raspoliticus of doorgewinterde strateeg is, is juist deel van zijn charisma. Deze underdog-rol zie je ook bij Baudet en Wilders, die zich afzetten tegen het partijkartel en de plucheplakkers.”

Sterkenburg vindt juist dat Adorno de rol van de autoritaire persoonlijkheid overdreef, alsof dat de enige factor is die de opkomst van radicaal-rechts kan verklaren. “Daar zijn andere theorieën over. Tussen de rechts-radicalen zitten ook een soort hooligans zonder overdreven bewondering voor de macht.”

Niet met het vingertje wijzen

Aan het einde van zijn toespraak bespreekt Adorno een aantal manieren om met rechts-radicalisme om te gaan. Probeer het bijvoorbeeld niet dood te zwijgen, maar ga ook niet moraliseren. “Misschien kun je wel met een opgeheven vingertje naar de kopstukken wijzen, maar niet naar hele bevolkingsgroepen”, zegt Lijster. “Daarmee bevestig je juist je imago van linkse moralist.”

Twee andere strategieën vindt Lijster wel het navolgen waard. “Wijs vooral op de discrepantie tussen de doelen van zo'n beweging en de daadwerkelijke belangen van de bevolking. Wie kwetsbaar is en rechts stemt, stemt tegen zijn eigen belang.

Maak dat duidelijk. Forum voor Democratie en de PVV stemmen negen van de tien keer met de VVD mee, ten gunste van de economische elite.”

Ook is het zaak burgers te waarschuwen voor de mogelijke consequenties van hun stemgedrag. Adorno kreeg te maken met de meest radicale gevolgen: hij vluchtte als intellectueel van joodse komaf in 1934 voor het nationaalsocialistische bewind in Duitsland.

Sterkenburg heeft haar bedenkingen bij Adorno's strategieën. “Wie zou dat moeten doen, waarschuwen en wijzen op die discrepanties? Als de overheid dat doet, maakt ze zichzelf meteen weer verdacht.” Desondanks moet het bewustzijn over rechts-radicalisme wel worden vergroot. “Volgens sommigen mogen migranten alleen blijven als ze zich gedwongen assimileren. Het is belangrijk ook die vorm van nationalisme te herkennen als rechts-radicalisme.”

Frankfurter Schule

De Duitse filosoof en socioloog Theodor Wiesengrund Adorno (1903-1969) behoorde samen met onder meer Max Horkheimer en Herbert Marcuse tot de Frankfurter Schule, een groep Duitse denkers die mede aan de hand van marxistische theorieën de moderne maatschappij onderzochten.

Als maatschappijkritisch intellectueel en zoon van een joodse vader vluchtte Adorno in 1934 uit nazi-Duitsland. In de Verenigde Staten schreef hij samen met Horkheimer zijn bekendste werk ‘De dialectiek van de Verlichting’, een kritiek op de ideologie van de Verlichting. Na de oorlog keerde hij weer terug naar Frankfurt, waar hij tot zijn dood onderzoek zou doen en doceren.

Flessepost

Zo'n gevoel van dreiging van buitenaf hangt samen met ondergangdenken, dacht Adorno. Zelfs met een zekere wens dat een sociale catastrofe daadwerkelijk uitbreekt. Dat herkent Lijster bij de terroristische acties van Breivik en die van Christchurch afgelopen maart.

“Die terroristen denken een kruistocht te voeren, een soort eindstrijd tussen goed en kwaad. Maar er zijn gradaties. Thierry Baudet sprak in zijn geruchtmakende toespraak over ‘het front’ waar we naartoe zijn geroepen, om de brokstukken van onze beschaving te redden. Baudet wenst die strijd echter wel op een geweldloze en democratische wijze te voeren.”

Adorno noemde zijn theorieën en analyses flessepost, vertelt Lijster. “In Duitsland noemden critici deze tekst dan ook flessepost uit het verleden, die waarschuwt voor de opkomst van radicaal-rechts.”